

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
ΔΙΕΘΝΕΣ ΚΕΝΤΡΟΝ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΜΕΛΕΤΕΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΕΣ, 38
HELLENIC SOCIETY FOR HUMANISTIC STUDIES
INTERNATIONAL CENTRE FOR HUMANISTIC RESEARCH
STUDIES AND RESEARCHES, 38

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΠΡΩΤΟ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ
ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
(23 - 26 ΜΑΪΟΥ 1994)

ACTA
FIRST PANHELLENIC AND INTERNATIONAL CONFERENCE
ON ANCIENT GREEK LITERATURE
(23 -26 MAY 1994)

ΕΚΔΙΔΕΙ: Ι. - Θ. Α. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
EDITED BY: J. - Th. A. PARADEMETRIOU

ΑΘΗΝΑ 1997
ATHENS 1997

Η ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ ΣΤΟΥΣ ΕΣΧΑΤΟΛΟΓΙΚΟΥΣ ΜΥΘΟΥΣ ΤΩΝ ΠΛΑΤΩΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΟΓΩΝ

Στέλιος Βιρβιδάκης
(Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν)

Ἔχουν γραφεῖ πολλὰ γιὰ τοὺς μύθους τῶν πλατωνικῶν διαλόγων. Εἶναι γενικὰ παραδεκτὸ ὅτι ὀρισμένοι τουλάχιστον ἀπὸ αὐτοὺς δὲν ἀποτελοῦν ἀπλὰ λογοτεχνικὰ συμπληρώματα δευτερεύουσας φιλοσοφικῆς σημασίας, ἀλλὰ συμβάλλουν ἀποφασιστικὰ στὴ στήριξη τῆς ἐπιχειρηματολογίας. Φυσικά, προτείνονται διαφορετικὲς κατηγοριοποιήσεις τῶν συγκεκριμένων μύθων ἀνάλογα μὲ τὴν προέλευση, τὴν περιπλοκότητα, τὴν ἐξελεκτικὴ φάση τῆς σκέψης τοῦ Πλάτωνα κατὰ τὴν ὁποία γίνεται ἡ ἐπεξεργασία τους, τὴ θέση τους μέσα στὴν οἰκονομία τοῦ κάθε διαλόγου, ἀλλὰ καὶ τὸ περιεχόμενο καὶ τὴ σχετικὴ ἀξία τους.¹ Θὰ μπορούσε ἔτσι νὰ υἱοθετηθεῖ μία πρώτη διάκριση ἀνάμεσα στοὺς μύθους ποὺ τὸ προφανὲς ἀλληγορικὸ τους νόημα χρησιμεύει οὐσιαστικὰ γιὰ τὴ διασάφηση τῆς ἀναπτυσσόμενης φιλοσοφικῆς θεωρίας (ὅπως π.χ ὁ μῦθος τοῦ σπηλαίου, ἢ ἐνδεχομένως ὁ μῦθος τῆς Διοτίμας, ἢ ὁ κοσμολογικὸς μῦθος τοῦ *Τιμαίου*), καὶ σὲ ἐκείνους ποὺ δὲν φαίνεται νὰ προσθέτουν κάτι περισσότερο ἀπὸ τὴν ποιητικὴ ἔκφραση μιᾶς θρησκευτικῆς δοξασίας ποὺ ἐπιβεβαιώνει, τονίζει ἢ διανθίζει τὴν κεντρικὴ ἰδέα τῶν προηγηθέντων λόγων. Οἱ ἐσχατολογικοὶ μῦθοι τοῦ *Γοργία*, τοῦ *Φαῖδωνα*, τῆς *Πολιτείας* καὶ τοῦ *Φαίδρου*, ἴσως δίνουν τὴν ἐντύπωση πὼς ἐμπίπτουν σ' αὐτὴ τὴν κατηγορία. Παρὰ τὴ γλαφυρότητα καὶ τὴν ὁμορφιά τους ἀλλὰ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ὀρφικῆς, ἢ πυθαγόρειας, ἢ ἄλλης ἀνατολικῆς προέλευσης βασικῶν στοιχείων τους, προκαλοῦν κάποια ἀμηχανία, καὶ ὅταν δὲν παραλείπονται ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ σύγχρονους φιλοσοφικοὺς σχολιαστὲς.²

1. Βλ. σχετικά, μεταξὺ ἄλλων, Moors.

2. Annas 345-52 καὶ Bostock. (Ὅμως, σχετικά μὲ τὴν Annas βλ. παρακάτω, σελ. 533, σημ. 15).

Στήν εργασία αυτή θέλω να ἐστιάσω τὴν προσοχή μου σὲ μιὰ μᾶλλον παραμελημένη πτυχή τῶν πλατωνικῶν μύθων, καὶ μάλιστα ἐκείνων που ἡ φιλοσοφικὴ λειτουργικότητά τους μπορεῖ νὰ μοιάζει λιγότερο ἢ περισσότερο «βοηθητικὴ», ἂν ὄχι διακοσμητικὴ. Πρόκειται γιὰ τὴ συμβολὴ τους στὴ σύλληψη αὐτοῦ ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ ὀνομάσουμε «φαινομενολογία τῆς ἠθικῆς ἐμπειρίας» ἢ, ἀπλούστερα, «ἠθικὴ φαινομενολογία». Ἡ συμβολὴ αὐτὴ ἔχει βέβαια ἐπισημανθεῖ ἤδη, ἔμμεσα ἢ ἄμεσα, ἀπὸ ὀρισμένους μελετητές, ἀπὸ τοὺς J. A. Stewart καὶ L. Edelstein ὡς τὴν Ἄννα Κελεσίδου Γαλανοῦ, καὶ ἔχει ἀξιοποιηθεῖ κατὰ πρωτότυπο, ἂν καὶ συζητήσιμο, τρόπο ἀπὸ στοχαστὲς ὅπως ὁ Στέλιος Ράμφος.³

Τὸ πρόσφατο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἀναβίωση ἀρχαιοελληνικῶν ἠθικῶν ἀντιλήψεων ἔχει ὀδηγήσει σὲ ποικίλες ἐρμηνευτικὲς δοκιμές, μὲ κοινὸ χαρακτηριστικὸ τὴ θετικὴ ἀποτίμηση τῆς ἀριστοτελικῆς ἠθικῆς, καί, μερικὲς φορές, τὴν ὑπερβολικὴ φοβοῦμαι ὑποτίμηση ἢ κριτικὴ τῶν ἀντίστοιχων πλατωνικῶν ἀπόψεων. Γιὰ παράδειγμα, ἡ Martha Nussbaum ἐγκαλεῖ τὸν Πλάτωνα, μεταξὺ ἄλλων, γιὰ τὴν ὑπερβατικότητα καὶ τὴν ἀκαμψία τῆς μεταφυσικῆς του ἀξιολογίας καὶ γιὰ ἔλλειψη εὐαισθησίας ἀπέναντι στὴν «εὐθραυστὴ ὑφή τοῦ ἀνθρώπινου ἀγαθοῦ» καὶ τὴν ὄντολογικὴ ἰδιαιτερότητα τῆς ὕλης τῶν πρακτῶν. Ὅπωςδήποτε, οἱ αἰτιάσεις αὐτὲς εἶναι σὲ μεγάλο βαθμὸ ὀρθές. Πιστεύω ὅμως ὅτι παραβλέπουν τὸ πραγματικὸ νόημα ὀρισμένων πλατωνικῶν θέσεων, ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ τεκμηριώσουν μιὰν ἀντίθετη αἴσθηση ὑπεροχῆς ἀπέναντι στὶς ἀριστοτελικές. Ἐχω ἄλλοῦ ὑποστηρίξει αὐτὴ τὴν ἴσως αἰρετικὴ στὶς μέρες μας προτίμηση, καὶ δὲν προτίθεμαι ἐδῶ νὰ ξαναφέρω στὸ προσκῆνιο τὴν παλαιὰ καὶ ξεπερασμένη διαμάχη «πλατωνιζόντων καὶ ἀριστοτελιζόντων» λογίων.⁴ Θὰ προσπαθῶ μόνον νὰ ἀπομονώσω ὀρισμένα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα θὰ ἀποκαλέσω «δεδομένα» τῆς ἠθικῆς φαινομενολογίας, καὶ τὰ ὁποῖα ἀπάντοῦν μὲ διαφορετικὲς μορφές σὲ πολλοὺς μύθους. Νομίζω ὅτι εἰδικὰ ἡ Nussbaum, ποὺ μᾶς ἔχει διδάξει τὴν ἀναζήτηση τῆς ἠθικῆς-παιδευτικῆς σημασίας λογοτεχνικῶν ἀφηγήσεων, καὶ ἔχει ἡ ἴδια ἐπεξεργαστεῖ ἐνδιαφέρουσες ἐρμηνεῖες τοῦ *Συμποσίου* καὶ τοῦ *Φαίδρου*, γιὰ νὰ στηρίξει τὴ δική της θεώρηση, θὰ ἔπρεπε νὰ προ-

3. Βλ. Stewart, Edelstein, Κελεσίδου-Γαλανοῦ, Ράμφο.

4. Βλ. Nussbaum 138-64 καὶ τὴν κριτικὴ μου (1989).

σέξει περισσότερο την πλατωνική μυθική γλώσσα για να άνιχνεύσει αυτήν άκριβώς τή σημασία.⁵

Δεν χρησιμοποιώ τόν όρο «ήθική έμπειρία» για να άναφερθώ σε κάτι κατ' άνάγκη ύπερφυσικό και μυστηριώδες, όπως τó «ύπερβατικό αίσθημα» τού Stewart. Θέλω μονάχα να μιλήσω για τά δεδομένα κάποιας έσωτερικής αίσθησης «καλού και κακού», κατά τή βίωση διλημματικών καταστάσεων και τής έντύπωσης μιās δυνατότητας έλεύθερης έπιλογής, για συναισθήματα δίκαιης ίκανοποίησης και διάθεσης άνταμοιβής, ένοχής, άδικίας άλλά και μνησικακίας και έπιθυμίας άνταπόδοσης, και γενικότερα βαθιάς έπιδοκίμασίας ή άποδοκίμασίας πρós τούς άλλους, άλλά και τόν ίδιο τόν έαυτό μας, πού ó Peter Strawson έχει άποκαλέσει «στάσεις (ψυχικής) αντίδρασης».⁶ Σε μιá εύρύτερη έννοια τού ήθικού, ως άναφερόμενου στην «έπιμέλεια» τής ψυχής, στη διαπλοκή του με τó θρησκευτικό στοιχείο, θά μπορούσαμε να ύπαγάγουμε και τó βίωμα άναζήτησης συνολικού νοήματος ζωής, πού όπωσδήποτε συνδέεται και με τή ρύθμιση τής συμπεριφοράς. Δέν έξετάζω έδώ τó πόσο έγκυρη ή θεμελιωμένη είναι αυτή ή έμπειρία, σε όλο της τó φάσμα. Δέν με άπασχολεί ή θετική ή άρνητική ποιότητα τών γνωρισμάτων της. Ούτε προτείνω κάποια θεωρία περαιτέρω έξήγησης ή άξιολόγησής της. Έπισημαίνω μονάχα, ότι για τούς περισσότερους άπό μās ή φαινομενολογική προφάνεια τών δεδομένων της συνιστά άφετηριακή προκείμενη τών πρώτων μας, άπλοϊκών έστω, ήθικών συλλογισμών. Έτσι δικαιολογείται και ή προσεκτική τους άντιμετώπιση άπό σύγχρονους μελετητές τών βασικών παραμέτρων τής ήθικής σκέψης, ιδιαίτερα στο πλαίσιο τής συνεχιζόμενης διαμάχης τού «ήθικού ρεαλισμού».⁷ Ίσχυρίζομαι – και στην συνέχεια θά προσπαθήσω να ύποστηρίξω αυτόν τόν ίσχυρισμό – ότι σε πολλά σημεία τών μύθων τών πλατωνικών διαλόγων συναντούμε μιá πολύτιμη καταγραφή τέτοιων δεδομένων. Άσφαλώς πρόκειται για καταγραφή ποιητική και μεταφορική ή όποια άπαιτεί έρμηνευτική άποκρυπτογράφηση. Και είναι φυσικό να άφορā στοιχεία μιās χρονικά και πολιτισμικά άπομακρυσμένης ήθικής έμπειρίας, όπωσδήποτε διαφορετικής άπό τή δική μας, άν και, πιστεύω,

5. Nussbaum 165-234.

6. Stewart 351, Strawson.

7. Βλ. σχετικά Held 271-73. Σχετικά με τή σύγχρονη διαμάχη τού «ήθικού ρεαλισμού» βλ. Βιρβιδάκη (1991), (1996).

ἀρκετὰ οἰκείας καὶ ἐπίκαιρης. Στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς ἀνακοίνωσης θὰ περιοριστῶ στὴ συνοπτικὴ ἀναφορὰ σὲ ὀρισμένα μόνο ἀπὸ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, κατὰ τὴ γνώμη μου ἀνάμεσα στὰ πιὸ χαρακτηριστικά. Ὅφειλω βέβαια νὰ ἀπολογηθῶ πρὸς τὸ ἀκροατήριό μου, σὲ αὐτὸ τὸ φιλολογικὸ συνέδριο, ἐπειδὴ τὴν προσέγγισή μου ἐνδιαφέρουν τὰ φιλοσοφικὰ σημαίνόμενα μᾶλλον, παρὰ τὰ λογοτεχνικὰ σημαίνοντα τῶν ὑπὸ ἐξέταση κειμένων.

Ἡ μοίρα τῆς ἀθάνατης ψυχῆς, πέρα ἀπὸ τὴ σύντομη γήινη πορεία της, σὲ διάφορες φάσεις αὐλῆς περιπλάνησης στὸν πάνω καὶ τὸν κάτω κόσμο καὶ μετενσάρκωσης σὲ σώματα ἀνθρώπων καὶ ζώων, ἀποτελεῖ, σὲ ἐνδιαφέρουσες παραλλαγές, τὸ κεντρικὸ θέμα τῶν ἐσχατολογικῶν μύθων τοῦ *Γοργία*, τοῦ *Φαίδωνα*, τῆς *Πολιτείας* καὶ τοῦ *Φαίδρου*. Μιὰ πρώτη, ἐπιπόλαιη ἀντιμετώπιση θὰ μπορούσε νὰ ἀδιαφορήσει γιὰ τὸ φιλοσοφικὸ τους ἀντίκρουσμα, ἐφόσον – μὲ τὴν ἐξαίρεση ἴσως τοῦ *Φαίδρου* – δὲν ἐνσωματώνονται ὀργανικὰ στὴν κυρίως ἐπιχειρηματολογία. Ἀναμφίβολα, θὰ ἐκτιμηθεῖ ἡ παροχὴ πληροφοριῶν σχετικῶν μὲ τὶς θρησκευτικὲς δοξασίες καὶ τὶς ἐπιστημονικὲς κοσμολογικὲς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς καὶ θὰ ἀναζητηθεῖ ἡ ἀκριβῆς προέλευσή τους, καθὼς καὶ οἱ πρωτότυπες πλατωνικὲς προσοῆκες. Ἡ φιλολογικὴ ἀνάλυση πάλι θὰ προβάλλει τὶς μορφικὲς ἀρετὲς τῆς πλοκῆς καὶ τῆς ὑφῆς τοῦ χρησιμοποιούμενου λόγου σὲ μυθικὲς ἀφηγήσεις. Στὴν καλύτερη ἴσως περίπτωση θὰ ἀναγνωριστεῖ ἡ ἀλληγορικὴ συμπλήρωση ὄντολογικῶν καὶ ἠθικῶν θέσεων καί, ὅπως γίνεται ἀπὸ τὸν Friedländer, ἡ θεμιτὴ προσπάθεια μιᾶς *directio voluntatis*.⁸ Πῶς ὅμως ὁ σύγχρονος φιλόσοφος ἢ ἱστορικὸς τῆς φιλοσοφίας θὰ πάρει στὰ σοβαρὰ ἐσχατολογικὰ αἰτήματα κρίσης καὶ ἐπιβράβευσης ἢ τιμωρίας τῶν ψυχῶν, θρησκευτικῆς-μαγικῆς ἀποκατάστασης κοσμικῆς δικαιοσύνης καὶ προβολῆς τῆς ἀνωτερότητας τοῦ ἀσκητικοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος; – ἐὰν βέβαια δὲν προσυπογράφει κάποια μᾶλλον ἀνορθόλογη, ὑπαρξιστικὴ ἢ μυστικὴ προσέγγιση τοῦ Πλάτωνα. Ἡ προτεινόμενη μεταφορικὴ ἀνάγνωση καὶ ἡ ὀρθὴ ἐρμηνεία τοῦ κανονιστικοῦ-διδασκτικοῦ πνεύματος τῆς πλατωνικῆς μυθολογίας πρέπει νὰ στηριχθοῦν σὲ πειστικὲς ὑποθέσεις. Καὶ κατὰ τὴ γνώμη μου, ἐδῶ ἀξίζει νὰ μιλήσουμε γιὰ τὴν προβολὴ τῆς ἀπαραίτητης ἠθικῆς φαινομενολογίας, ποὺ μπορεῖ ἴσως νὰ ἀποσυν-

8. Friedländer 190.

δεθεί μέχρις ενός σημείου από τον ποιητικό-θρησκευτικό της μανδύα.

Ἡ ἠθικὴ ζωὴ ὡς ἔνδειξη ὑγείας, καὶ πρὸ συγκεκριμένα ἁρμονίας τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ ὡς κατόρθωμα ἄσκησης ποῦ προϋποθέτει τὴν κατάλληλη γνωστικὴ καὶ πρακτικὴ προετοιμασία, ἀποτελεῖ σταθερὰ τῆς πλατωνικῆς σκέψης. Ἡ πραγμάτωση τῆς ἰδανικῆς της μορφῆς εἶναι ἀνέφικτη, στὸ βαθμὸ ποῦ ἐμποδίζεται ἀπὸ ποικίλες ἐξωτερικὲς συγκυρίες, καὶ ἀπὸ τὶς ἴδιες τὶς ἀνθρώπινες ἀτέλειες καὶ ἀδυναμίες καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ὀλοκληρωθεῖ παρὰ μόνο μὲ τὸ χωρισμὸ ψυχῆς καὶ σώματος. Τὰ ἐπιχειρήματα στὸ *Φαίδωνα* ἀποβλέπουν στὴ λογικὴ ἀπόδειξη τῆς ἀκατάστρεπτης πνευματικῆς ὑφῆς τῆς ψυχῆς, ἐνῶ ὁ σχετικὸς μῦθος τονίζει τὴ βιωματικὴ σημασία τῆς καθαρῆς της καὶ τῆς λυτρωτικῆς ἀνόδου σὲ ἓνα τόπο ὑπέρτατης εὐδαιμονίας. Μᾶς εἶναι ἀσφαλῶς ἀρκετὰ ξένη ἡ ἔμφραση στὴ φυγὴ ἀπὸ τὸν ὑλικὸ κόσμον καὶ στὴν πλήρη ἀποδέσμευση τοῦ πνεύματος ἀπὸ τὴν ὕλη, καὶ εἶναι γνωστὰ τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα τῆς ἀναζήτησης μιᾶς ἄυλης ὑπαρξης μετὰ θάνατον.⁹ Ἀλλὰ, ὅσο ἀπόκοσμη καὶ ἀποπροσανατολιστικὴ καὶ νὰ θεωροῦμε τὴν προτεινόμενη μελέτη θανάτου δὲν μποροῦμε νὰ μὴν ἀναγνωρίσουμε τὴν ἀξία της, ὡς ἀναφορᾶς στὸ ἀναπόφευκτο ὄριο τῆς γήινης ἐμπειρίας καὶ συνάμα ὡς ἀρχῆς ὑπερβατικῆς νοηματοδότησης τῶν βιοτικῶν μεριμνῶν μας σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀναγνώριση τῆς ἠθικῆς μας εὐθύνης. Καὶ ἡ λαχτάρα γιὰ λύτρωση ἀπὸ τοὺς κάθε λογῆς πόνους μεταφράζεται στὴν ἐπίδιωξη τῆς ἀνύψωσης καὶ τῆς ἐλαφρότητας μέσα ἀπὸ τὴν καθάρση τῆς ψυχῆς, κεντρικὸ μοτίβο τοῦ μῦθου τοῦ *Φαίδωνα* (107c-115a), ποῦ θὰ συναντήσουμε παραλλαγμένο καὶ στὸ πέταγμα τῶν φτερωμένων πνευμάτων τοῦ *Φαίδρου*, στὴν ἀνάβασή τους ἀπὸ τὸν χῶρον τῆς βαρύτητας καὶ τῆς πτώσης (248c-f).

Εἶναι γεγονός, ὅπως φαίνεται ἤδη ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς μύθους, πὼς ἡ προσδοκία μιᾶς ἔσχατης νοηματοδότησης συνάπτεται φυσικὰ καὶ μὲ τὴν ἐπίτευξη μιᾶς συνολικῆς ἐξισορρόπησης εὐδαιμονίας καὶ συμμόρφωσης μὲ τὰ ἠθικὰ δέοντα. Μὲ ἄλλα λόγια, μὲ τὸ ρυθμιστικὸ ἰδεῶδες ἀπονομῆς δικαιοσύνης σὲ αὐτὸν ἢ κάποιον ἄλλο κόσμον, ποῦ ἀργότερα θὰ ἀποτελέσει γιὰ τὸν Kant τὴ βάση τοῦ «ἠθικοῦ» αἰτήματος γιὰ τὴν ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ.¹⁰ Καὶ ἡ «δίψα» αὐτὴ γιὰ δικαιοσύνη

9. Βλ. τὴν κριτικὴ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ *Φαίδωνα* στὸ Bostock 42-134.

10. Kant Τόμ. V, II, 5.

ἐκφράζεται μέσα ἀπὸ τοὺς ἐσχατολογικοὺς μύθους τοῦ *Γοργία* καὶ τῆς *Πολιτείας*, ποὺ κάνουν λόγο γιὰ μεταθανάτιες κρίσεις, ἀνταμοιβές καὶ τιμωρίες, παραδειγματικὸ κολασμὸ, ἀλλὰ καὶ αἰώνιες καταδίκες τῶν «ἀνιάτων». (Στὸ *Φαῖδρο* πάντως ὅλες οἱ ψυχές ξαναβρίσκουν τελικὰ τὰ φτερά τους – ἐνῶ τῶν φιλοσόφων πολὺ συντομότερα ἀπὸ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων.) Ἡ «δίκη», ποὺ στὴν ἀρχαιοελληνικὴ σκέψη, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἡράκλειτου, προσλαμβάνει κοσμικὲς διαστάσεις, ἀφορᾷ τὴ διατήρηση μιᾶς ὄντολογικῆς τάξης στὴν πόλη, ἀλλὰ καὶ στὴν ψυχὴ κάθε ἀτόμου. Ἡ ἀνάγκη ἐπανόρθωσης αὐτῆς τῆς τάξης βιώνεται ὡς ἐπιταγὴ τῆς φροντίδας γιὰ ἐσωτερικὴ «ὑγεία». Προϋπόθεση τῆς πραγματικῆς εὐδαιμονίας εἶναι ἡ βαθύτερη ἀρμονία τῶν ψυχικῶν δυνάμεων καὶ ἡ ὀρθὴ ἱεράρχησή τους, ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ιδέας τοῦ Ἁγαθοῦ. Γι' αὐτὸ ἐπιβάλλεται ἡ υἰοθέτηση τῆς ἠθικῆς στάσης ζωῆς. Γι' αὐτὸ καὶ κατὰ τὴ διατύπωση τοῦ σχετικοῦ ἀξιώματος, ἀπὸ τὸν Σωκράτη, «*εὐλαβητέον ἐστὶν τὸ ἀδικεῖν μᾶλλον ἢ τὸ ἀδικεῖσθαι*», «*ἐὰν δέ τις κατὰ τι κακὸς γίγνηται, κολαστέος ἐστί, καὶ τοῦτο δεύτερον ἀγαθὸν μετὰ τὸ εἶναι δίκαιον τὸ γίγνεσθαι, καὶ κολαζόμενον διδόναι δίκην*» (*Γοργίας*, 527b4–c1).

Ἡ θεωρητικὴ στήριξη αὐτῆς τῆς γενικῆς ὑπεράσπισης τῆς ἠθικῆς ἀπέναντι στὶς σοβαρὲς σοφιστικὲς προκλήσεις συμπληρώνεται ἀπὸ μύθους ἐσχατολογικῆς κρίσης, ὅχι τόσο γιὰ νὰ καταδειχθεῖ τὸ σοβαρὸ ἐνδεχόμενο κάποιας ἐξωτερικῆς μεταφυσικῆς κύρωσης, ὅσο, νομίζω, γιὰ νὰ δραματοποιηθεῖ ἡ ἐσωτερικὴ ἐμπειρία τῆς δοκιμασίας τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν ἀναμέτρηση μὲ τὰ ἴδια τῆς τὰ ἰδανικά. Ἀρμονία, τελειότητα καὶ ἀλήθεια, συνεχῆς ἀναγωγὴ στὴν καίρια διάκριση μεταξὺ εἶναι καὶ φαίνεσθαι, ἀποτελοῦν τὶς κυριότερες συνιστώσες τῆς ὑπερβατικῆς ἠθικῆς διάστασης στὴν ὁποία καλεῖται νὰ θητεύσει ὁποῖος νοιάζεται γιὰ τὴν ποιότητα τῆς ὑπαρξῆς του. Σύμφωνα μὲ τὸ μῦθο τοῦ *Γοργία*, οἱ ψυχές θὰ ἐλέγχονται, ἀπογυμνωμένες ἀπὸ τὰ καλύμματα τοῦ σώματος, τοῦ πλούτου καὶ τῶν ἀξιωμάτων ποὺ τὶς διακοσμοῦσαν, ἀπὸ γυμνές καὶ τὶς ψυχές τῶν δικαστῶν (*αὐτῇ τῇ ψυχῇ αὐτὴν τὴν ψυχὴν θεωρούντων*), ἔτσι ὥστε νὰ φανερόνται καθαρὰ «οἱ οὐλές» ποὺ προκαλοῦνται ἀπὸ τὶς ἐπιπορκίες καὶ τὶς ἀδικίες, τὸ ψεῦδος καὶ τὴν ἀλαζονεία (523c2–e5). Ἡ συνειδητοποίηση τῆς ἐνοχῆς τους ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο βῆμα γιὰ τὴν κατὰ τὸ δυνατὸ διόρθωσή τους. Ἡ ἀποκάλυψη τῆς οὐσιαστικῆς ὄντολογικῆς βλάβης τὴν ὁποία ἔχουν ὑποστει θὰ καθιστᾷ φανερὴ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς καθαρτήριας τιμωρίας γιὰ ὅσους εἶναι ἰάσιμοι καὶ τὴν ἀξία τοῦ κολα-

σμοῦ – στην περίπτωση τῶν ἀνιάτων– γιὰ τὸν παραδειγματισμὸ τῶν ὑπολοίπων ψυχῶν ποὺ θὰ μετενσαρκωθοῦν.

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ περιγραφές τῆς διαδικασίας μετενσάρκωσης κυρίως στὸν μῦθο τοῦ Ἡρῶς στὴν *Πολιτεία* (614b-621b), ἀλλὰ καὶ στοὺς μύθους τοῦ *Φαίδωνα* καὶ τοῦ *Φαίδρου* (ἐνῶ στὸν *Γοργία* ἡ μετενσάρκωση φαίνεται νὰ ὑπνοεῖται). Πολλές προσπάθειες γιὰ μία ἀκριβῆ μεταφορικὴ ἐρμηνεῖα συναντοῦν ποικίλα ἐμπόδια καὶ ὀδηγοῦν σὲ ἀπογοητευτικὰ συμπεράσματα σχετικὰ μὲ τὴν ἠθικὴ ποιότητα, ἂν ὄχι τὴ λογικὴ συνοχὴ τοῦ προτεινόμενου ὁράματος. Ἔτσι, ὅπως παρατηρεῖ ἡ Julia Annas, στὴν *Πολιτεία* ἀντιμετωπίζουμε τὴν ἀπαισιόδοξη καὶ φαναλιστικὴ εἰκόνα μιᾶς ἀναπόφευκτης ἐμπλοκῆς στὴ λειτουργία τοῦ μηχανισμοῦ τῆς κοσμικῆς δικαιοσύνης, ἀφοῦ ἡ συνολικὴ ἐξισορρόπηση δικαίου καὶ ἀδίκου, μέσα ἀπὸ τοὺς κύκλους τῶν μετενσαρκώσεων, μὲ ἀνταμοιβές καὶ τιμωρίες, δὲν φαίνεται νὰ διασφαλίζει κάποια ὀριστικὴ λύτρωση στὸ ἄτομο. Συναντοῦμε περιπτώσεις σαδιστικῆς, θὰ λέγαμε, ἐπανορθωτικῆς διάθεσης, κατὰ τὴν τιμωρία τῶν ἀνιάτων, ὅπως τοῦ τυράννου Ἄρδιαίου, ἐνῶ πολλές ψυχές, ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὸν οὐρανὸ «ἀγύμναστες πόνων», παρασύρονται ἀπὸ τὴν πρόσφατὴ ἐμπειρία τους καὶ κάνουν κακὲς ἐπιλογές.¹¹

Παρ' ὅλες ὅμως τὶς ἀπωθητικότερες πλευρὲς αὐτῆς τῆς σύλληψης τῆς ἀνθρώπινης μοίρας, εἶναι νομίζω ἐξαιρετικὰ ἐπιτυχῆς ἡ συμβολικὴ παρουσίαση τῆς διαδικασίας κλήρωσης καὶ ἐπιλογῆς ζωῶν ἀπὸ τὴν κάθε ψυχῆ. Ἔχει παρατηρηθεῖ ὅτι ἐδῶ συναντοῦμε, ὄχι μόνον μιὰ σαφῆ ἀνταπόκριση σὲ βασικὲς ἐνοράσεις μας, ἀλλὰ καὶ μιὰ πρώτη συμβατοκρατικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως. Κατὰ τὸν Stewart ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ μιὰ ἐνδιαφέρουσα προσπάθεια ἀπάντησης στὸ ἐρώτημα «πῶς συμβιβάζονται ἐλεύθερη βούληση καὶ κυριαρχία τοῦ (κοσμικοῦ) νόμου»¹²;

Ἰπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἐρευνητικῆς μας ὑπόθεσης σ' αὐτὴ τὴν ἐργασία, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι ὁ Πλάτων καταγράφει τὴν παράδοξη αἴσθηση τῆς εὐθύνης μας σὲ κρίσιμες ἀποφάσεις αἴρεσης βίου, ὅπου γνωρίζουμε ὅτι περιοριζόμαστε ἀπὸ παράγοντες ἔξω ἀπὸ μᾶς, καὶ ὅμως εἴμαστε «καταδικασμένοι» στὴ δική μας ἐλεύθερη ἐκλο-

11. Annas 346-50.

12. Stewart 175 κ.έ.

γή. «Αίτια ἐλόμενου, θεὸς ἀναίτιος», κι ἄς «αἰτιώμεθα τύχην καὶ δαίμονας καὶ πάντα μᾶλλον ἀνθ'ἑαυτοῦ». (*Πολιτεία*, 617e4-5, 619b5). Τὸ παράδοξο ἔγκειται στὸ ὅτι τύχη καὶ ἀνάγκη παίζουν πράγματι οὐσιαστικὸ ρόλο στὸν καθορισμὸ τῶν καταστάσεων πρὶν καὶ μετὰ τὴν ἀπόφασή μας, καὶ ὅμως ἐμεῖς καὶ κανένας ἄλλος πρέπει νὰ ἐπωμιστοῦμε τὸ βᾶρος της – κάτι που μὲ διαφορετικὸ τρόπο συνειδητοποίησε ὁ Οἰδίπους. Πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸν Nietzsche, ὁ πλατωνικὸς μῦθος μᾶς καλεῖ νὰ προβοῦμε στὴν κατάφαση τῶν δικῶν μας θελήσεων μέσα σὲ συνθήκες «αἰώνιας ἐπιστροφῆς». Πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸν Sartre, μᾶς ὑπενθυμίζει τὴ σοβαρότητα τῆς στάσης ποὺ θὰ υἰοθετήσουμε ἀπέναντι στὶς δυνατότητες ποὺ μᾶς παρέχει ἡ τύχη, τὸ αἴτημα τῆς προσωπικῆς μας αὐθεντικῆς δυνατότητας «νὰ κάνουμε κάτι ἀπὸ αὐτὸ ποὺ μᾶς κάνουν οἱ περιστάσεις», νὰ δεχτοῦμε ἢ νὰ ἀπορρίψουμε – ὅσο μᾶς ἐπιτρέπεται – αὐτὰ ποὺ μᾶς συμβαίνουν.¹³ Ἔτσι, σύμφωνα μὲ τὴν προτεινόμενη χαλαρὴ μεταφορικὴ ἐρμηνεία τοῦ πυρήνα τοῦ μύθου, ὁ Πλάτων συνδυάζει ἐδῶ μιὰ ὀξύτατη ὑπαρξιακὴ εὐαισθησία ἀπέναντι στὴ φαινομενολογία τῶν ἀποφάσεων καὶ τῶν πράξεων μὲ μιὰ ἐνδιαφέρουσα συμφιλίωτικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν πραγματικὴ διαπλοκὴ τύχης, ἀναγκαιότητας καὶ ἀνθρώπινης ἐλευθερίας καὶ εὐθύνης. Ὅπως γράφει ὁ Θεοδωρακόπουλος, «ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἀνάγκη γίνονται ἔτσι οἱ δύο πόλοι τῆς προσωπικότητας τοῦ κάθε ἀνθρώπου... Ἐλευθερία καὶ τύχη, αὐτὰ εἶναι ποὺ προσδιορίζουν τὴν ἀπόφαση τοῦ ἀνθρώπου καὶ αὐτὰ εἶναι τὰ ὅρια τῆς ζωῆς του. Τὴν τύχη ὅμως ὁ ἀνθρώπος, τοῦτο εἶναι τὸ χρέος του, πρέπει νὰ τὴν περιορίζη ὅσο τοῦτο γίνεται πιὸ πολὺ μὲ τὴν ἐλευθερία του».¹⁴ Κάτι ποὺ μᾶλλον ὀφείλε νὰ ἐπισημάνει ἡ Nussbaum, ποὺ σπεύδει νὰ ἐπικρίνει τὴν ὑποτίθεται εὐκόλη ἠθικὴ καταξίωση καὶ προβολὴ τῶν ὀρθολογικῶν φιλοσόφων τῆς *Πολιτείας*. Ὁ λόγος πράγματι μπορεῖ, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸν *Φαῖδρο*, νὰ ἐλέγξει τελικὰ τὰ ἀτίθασα

13. Γιὰ μιὰ ἐνδιαφέρουσα ἐρμηνεία τῆς νιτσεικῆς ἀντίληψης τῆς «αἰώνιας ἐπιστροφῆς» βλ. Nehamas 136-90. Γιὰ τὴ σατρικὴ ἔννοια τῆς «καταδίκης» στὴν ἀπόλυτη ἐλευθερία ἐπιλογῆς βλ. Sartre *passim*.

14. Θεοδωρακόπουλος 343, 347. Σχετικὰ μὲ τὸ πρόβλημα τῆς συμφιλίωσης ἐλευθερίας καὶ ντετερμανισμοῦ βλ. τὴν ἀντιπαράθεση «συμβατοκρατικῶν» καὶ «ἀσυμβατοκρατικῶν» (compatibilist- incompatibilist) θέσεων στὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας. Ἀπὸ τὴν πλούσια βιβλιογραφία, βλέπε μεταξὺ ἄλλων τὴ συλλογὴ τοῦ Honderich καὶ τὸ πρόσφατο ἔργο τοῦ Fischer.

άλογα τοῦ «θυμοῦ» καὶ τῆς «ἐπιθυμίας», ἀλλὰ ὄχι μόνο αὐτὸ δὲν εἶναι διόλου ἀπλῆ ὑπόθεση, ἀλλὰ τελικὰ δὲν ἐξασφαλίζει τὴν πλήρη ἀσφάλεια κάποιας θρησκευτικῆς προστασίας τῆς φιλοσοφούσας ψυχῆς ἀπὸ τὶς περιπέτειες τῆς κοσμικῆς τῆς μοίρας.¹⁵

Ἐδῶ θὰ μπορούσαμε νὰ συνεχίσουμε μὲ τὴν ἀνίχνευση καὶ ἄλλων δεδομένων τῆς ἠθικῆς ἐμπειρίας σ' αὐτοὺς καὶ σὲ ἄλλους μύθους τῶν πλατωνικῶν διαλόγων. Θὰ μπορούσαμε νὰ στραφοῦμε σὲ συντομότερες μεταφορὲς καὶ ἀλληγορίες γιὰ νὰ καταγράψουμε θετικὰ καὶ ἀρνητικὰ βιώματα, ἀπὸ τὶς μορφὲς ἀνάβασης τῆς ψυχῆς στὸ μῦθο τοῦ Σπηλαίου καὶ στοὺς μύθους τοῦ Συμποσίου, ὡς τοὺς πειρασμοὺς τῆς ἀνηθικότητος στὴν ἀφήγηση τοῦ δαχτυλιδιοῦ τοῦ Γύγη. Πιστεύω ὅμως ὅτι οἱ παραπάνω παρατηρήσεις ἀρκοῦν γιὰ νὰ τεκμηριώσουν τὴν ἐντύπωση τῆς συμβολῆς τοῦ Πλάτωνα στὴν ἀποτύπωση σημαντικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἠθικῆς ἐμπειρίας. Ὅπως τόνισα καὶ στὴν ἀρχὴ τῆς ἀνάλυσής μου, δὲν μὲ ἀπασχόλησε τὸ status καὶ ἡ ἀξιοπιστία αὐτῆς τῆς ἐμπειρίας. Μιὰ γενεαλογικὴ προσέγγιση θὰ θεωροῦσε τὰ δεδομένα τῆς παραπλανητικὰ καὶ θὰ ἀπαιτοῦσε τὴν κριτικὴ τους ἐξήγηση, καθὼς καὶ τὸν ἔλεγχο τῆς οἰκαιοποίησης καὶ ἐκμετάλλευσης στοιχείων ἀπὸ τὴν ἰουδαιοχριστιανικὴ ἠθικὴ παράδοση.¹⁶ Δὲν θὰ ἀποδεχόταν τὴ λειτουργία τῆς ὁποιασδήποτε ἠθικῆς αἰσθησης ἢ συνείδησης. Ἐκεῖνο πάντως ποὺ κάθε φιλοσοφικὴ ἀνάγνωση τῶν μύθων ὀφείλει νὰ ἀναγνωρίσει εἶναι τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ποιητικὰ μεταπλασμένου βιωματικῶν ὑλικῶν γιὰ τὸν ἠθικὸ προβληματισμό.

Γενικότερα, ἡ ὑπερβατικότητα τῶν ἰδεῶν, καὶ ὁ πρότυπος χαρακτήρας τους ὑποβάλλει μιὰ βαθύτερη σύλληψη τῆς ἀξιακῆς φόρτισης τοῦ εἶναι. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀξιακὴ φόρτιση ὑπαγορεύονται καθολικὲς δεοντολογικὲς ἐπιταγὲς δημιουργίας καὶ τελείωσης. Ἀλλὰ, ὅπως γράφει ὁ Karl Reinhardt, ἐδῶ τὸ «δέον δὲν εἶναι μόνο ἠθικό,

15. Πρὸβλ. καὶ τὴν τελικὴ παρατήρηση τῆς Annas 351–52, «our decisions though they may be bound to reflect the character we already have, reflect also our awareness of the kind of life we are choosing to live and its results...the myth does not show justice triumphing in the universe, because that would not be a realistic way of representation of the background of our choices and it does not represent the good person as escaping from the wheel of fate, because love of wisdom is not guaranteed escape from the problems and tragedies of life.»

16. Ἐδῶ θὰ μπορούσαμε νὰ ἀναφερθοῦμε στὴν παράδοση τῆς «γενεαλογικῆς» κριτικῆς τῆς ἠθικῆς ἀπὸ τὸν Nietzsche ὡς τὸν Foucault.

μᾶλλον τὸ ἠθικὸ εἶναι κάπως σὰν μιὰ εἰδικὴ περίπτωσή του.» Καὶ συνεχίζει, «μόνο ἐπειδὴ ἡ ἔνταση καὶ ἡ κίνηση μέσα στὸ φιλοσοφικὸ πρόβλημα συμφωνεῖ μὲ τὴν κίνηση μέσα στὴν ψυχὴ, μπορεῖ ἡ διαλεκτικὴ νὰ φέρει τὸ μῦθο ἔτσι ὅπως ὁ μῦθος φέρει τὴ διαλεκτικὴ». ¹⁷ Κι ἐμεῖς θὰ συμπληρώναμε: μόνο ἐπειδὴ οἱ ἠθικὲς καθὼς καὶ οἱ ἄλλες ἀξίες καὶ δεοντολογικὲς ἀρχὲς δὲν ἀποτελοῦν ἀφηρημένες ιδέες ἀλλὰ κυριαρχοῦν μέσα στὴν ἐμπειρία μας, εἶναι δυνατὸ νὰ κατανοήσουμε τὸ ὅτι ὁ μῦθος καὶ ἡ ὀρθολογικὴ διαλεκτικὴ ἀποτελοῦν παράλληλα ἀναπτύγματα μιᾶς κοινῆς φαινομενολογίας.

17. Βλ. Reinhardt 112.

ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΑ ΕΡΓΑ

- Annas, J. 1981. *An Introduction to Plato's Republic*. Oxford.
- Virvidakis, S. 1989. «A Metaethical Approach to Plato and Aristotle.» *Philosophical Inquiry* II: 38-64.
- Βιρβιδάκης, Σ. 1991. «Σύγχρονες γνωσιολογικές και όντολογικές προσεγγίσεις τής ήθικης.» *Βήμα τών Κοινωνικών Έπιστημών* 5: 91-114.
- Virvidakis, S. 1996. *La robustesse du bien*. Nîmes.
- Bostock, D. 1986. *Plato's Phaedo*. Oxford.
- Θεοδωρακόπουλος, Ι.Ν. 1970. *Είσαγωγή στον Πλάτωνα*. Άθήναι.
- Fischer, J. 1994. *The Metaphysics of Free Will*. Oxford.
- Friedländer, P. (Transl. by H. Meyerhoff). 1969. *Plato: An Introduction*. Vol. I. Princeton.
- Held, V. 1989. *Rights and Goods*. Chicago.
- Honderich, T. (ed.) 1973. *Essays on Freedom of Action*. London.
- Kant, I. 1968 (1788). *Kritik der praktischen Vernunft*. Στο *Kants Werke, Akademie Textausgabe*. Τόμ. V, II, 5.
- Κελεσιδου-Γαλανού, Άννα. 1971/72. «Τό πεπερασμένο του άνθρώπου και ή άριστοκρατία τής γνώσεως κατά τον Πλάτωνα.» *ΕΕΦΣΓΙΑ* 22: 224-35.
- Moors, K.F. 1982. *Platonic Myth (An Introductory Study)*. Washington, D.C.: University Press.
- Nehamas, A. 1985. *Nietzsche: Life as Literature*. Cambridge, Mass.
- Nussbaum, M. 1986. *The Fragility of Goodness*. Cambridge.
- Ράμφος, Σ. 1991. «Τό δαχτυλίδι του Γύγη», «Η καλή ψυχή και τό άλλο της.» Στο *Φιλοσοφία Ποιητική*: 45-78, 131-166. Άθήνα.
- Reinhardt, K. (Είσαγ. και μτφ. Θ. Λουπασάκη). 1992. *Ψυχής λόγος: Ψηλαφήσεις τής Άρχαιοελληνικής Πνευματικότητας*. Άθήνα.
- Sartre, J.P. 1943. *L'Être et le Néant*. Paris.
- Stewart, J.A. (ed by G.R. Levy). 1960. *The Myths of Plato*. London.
- Strawson, P. 1974. «Freedom and Resentment.» Στο *Freedom and Resentment and Other Essays*. London.
- Virvidakis, S. βλ. Βιρβιδάκης Σ.

SUMMARY

THE PHENOMENOLOGY OF MORAL EXPERIENCE IN THE PLATONIC MYTHS

Contemporary philosophers often lay emphasis on the importance of moral phenomenology for the study of facts concerning the status and applicability of key moral concepts. «Reactive attitudes» and moral feelings, such as guilt and resentment, can be considered as evidence for the existence of an ethical dimension of values detected or projected by human sensibility. In this paper, I shall focus on some of the myths elaborated by Plato in his dialogues, in an effort to explain the sense in which they illustrate the centrality of such phenomenological data. I will be dealing primarily with myths or parts of myths in the *Republic*, but also with elements of the eschatological myths in the *Gorgias* and in the *Phaedo*. I would like to argue that behind the obvious religious meaning of shorter allegories and of longer mythical narratives one can discern valuable hints at the peculiar nature of moral experience. Scholars such as Martha Nussbaum, who are critical of Plato's ethical views and defend the clear superiority of Aristotle's approach to the «fragility of goodness» seem to disregard precisely the significance of Plato's grasp of the ethical dimension, as it is reflected not only in his arguments, but also in his mythological extensions of logoi.